

CSABA LÁSZLÓ

A rendszerváltozás elmélete és/vagy a közgazdaságtan kudarca?

A tanulmány a rendszerváltozás közgazdasági értelmezhetőségének lehetőségeit és korlátait elemzi. Az első rész az elmúlt évek néhány elméleti fejleményét tekinti át, a második a rendszerváltozási irodalom újdonságaiból emel ki néhányat, a harmadik pedig – az induktív és a deduktív közelítés találkozási pontján – a neoinstitucionalista irányzat elméleti keretében kísérel meg összerendezni az ismereteket. Kiemeli a közgazdasági paradigma és módszertan lényegéből adódó egyértelmű korlátokat és a tudományközi megközelítés igényét.*

Egy évtizede tart már térségünkben a rendszerátalakulás. Eközben mind a közvéleményben, mind a szakmában egyre elterjedtebb a borúlátás. A kételkedés kiterjed a vizsgálat tárgyára is, és arra is, hogy a közgazdaságtan lényegbevágó megállapításokra és új felismerésekre juthatna. A közgazdasági közvéleményben egyre erősödik azok hangja, akik eleve feltételezik (bár sosem bizonyítják) azt, hogy az elméleti közgazdaságtannak e kérdéskörben nincs és nem is lehet érdemi mondandója. Ez a felfogás azok között is terjed, akik magukat az elmélet művelőinek mondják. A rendszerváltozás és a közgazdaságtan lehetséges kapcsolatáról tartott egyik előadásom után a vendéglátó – a közgazdasági kar dékánja – megjegyezte: voltaképpen nincs min vitatkozni, hisz a két téma nem függ össze (ezt az észrevételt közel kétórás eszmecsere követte). Egy másik nagy európai egyetemen, hasonló vitát követően a rangidős professzor szelíden megjegyezte: a közgazdaságtan ma már rég nem társadalomtudomány, hanem matematika és bölcsélet. A valóság nem is befolyásol(hat)ja az elméletet, az utóbbinak csak a konzisztenciája vizsgálható, nem igényli és nem eredményezheti a valóság befolyásolását. Az igazi tudomány – vagy a művészet? – az adott céh által kialakított játékszabályok elsajátítása, s ezen belül tételek módosítása, részletek alapos kimunkálása, ahogy az a fent említett két, mindent átfogó módszertanban és tudományszakban is szokás. Ebben a felfogásban a szovjet rendszer felbomlása – egyszeri nem ismétlődő eseményként – eleve meg sem jelent, nem értelmezhető.

Nem kevésbé elégedetlenek az elmúlt évek fejleményeivel a hivatásos Kelet-Európa-kutatók sem. Egyfelől változatlan gyakorisággal adnak közre önigazololó írásokat, amelyek a hagyományos szovjetológia által – valóban – elért szép eredmények méltatására szorítkoznak (*Schroeder* [1995] 226–227. o.). Eközben természetesnek veszik – és be is

* A cikk első változata a Frankfurter Institut für Transformationsstudien (F.I.T.) rendezte A posztkommunista átalakulás és a társadalomtudományok tudományközi megközelítésben című nemzetközi konferencián hangzott el. Köszönettel tartozom *Lányi Kamilla*, *Andreas Pickel*, *Kazimierz Poznanski* és *Szabó Katalin* angol nyelvű kézírathoz fűzött (és nem mindenben megfogadott) észrevételéért. A konferenciaelőadások kötetként megjelennek *Frank Bönker*, *Klaus Müller* és *Andreas Pickel* szerkesztésében.

ismerik –, hogy e terület művelőit meglepetésként érte a szovjet birodalmi rendszer összeomlása, vagyis prediktív kijelentésekre nem is törekedtek, az események időbeliségére, kiváltó okaira, lefolyására pedig végképp nem kívántak kitérni. Ez biztos jele annak, hogy az elemzési keret mily gyenge módszertani megalapozottsággal bír(t). Közismerten nagyra tartották ugyanis az adatok és tények hangyaszorgalmú összegyűjtését, miközben az a kérdés, hogy a konjunkturális érdeklődésre számot tartó mindenkori friss adattömeg milyen elemzési és értelmezési keretben rendeződik össze, teljességgel másodrendűnek tetszett. Márpedig *tudományos* értelemben bizonyára nem az (volt) a fő kérdés, hogy mekkora (volt) a szovjet és az orosz GDP, s ennek mekkora részarányát tette ki a hadikiadás (amiről az idézett tanulmány is értekezik), hanem az, hogy mit gondoljunk az összeomlásról, az ehhez vezető – és korábban is felismerhető – *hanyatlás* jeleiről és összetevőiről, a szovjet világrend *válságáról*, ami végül a legfőbb (bár korántsem minden)¹ utódállamban rendszerváltásba torkollott, de a politika átrendeződésétől még aligha múlt(hat) el.

Érthető okokból mind a térségben élők, mind a hagyományos országszakértők idegenkedve fogadták a korábban kívülállóknak számító általános közgazdászok és a nemzetközi elemzők „benyomulását” e korábban zárt, elkülönült elemzési terepre. Az újonnan jötteket kezdettől fogva számtalan – jogos és jogtalan – bírálattal érte, a tudatlanságtól a saját zsebre dolgozásokon át egész addig a kifinomult észrevételig, amely szerint a jövőbenek saját elméleti közegek elfogultságait és igényeit erőszakolták rá mind a döntéshozatal, mind a szakmai tanácsadás folyamatára, ezáltal kényszerpályára terelve mindkettőt (*Murell* [1995] 169. o.).

Ez az életérzés számtalan publicisztika és dühkitörés mellett vastag köteteket és színvonalas tanulmányokat is szült. Például az átalakulást tankönyvszerű igénnyel elsőként feldolgozó Marie Lavigne a mindent előntő neoliberális párt irányvonal győzedelmeskedéséről (*Lavigne* [1995] 248–249. o.), Jozef van Brabant átfogó monográfiája a neoliberális fő vonal apologetikus voltáról, a modernizáció és a növekedés kulcskérdéseiben való semmitmondásáról szól (*Brabant* [1998] 462. és 477–479. o.). Egy újabb, kiadási helye szerint iránymutató kötetben Adam Przeworski az állami intervencionizmussal szembeni naiv minimalizmus veszélyeit ecseteli lendületesen (*Przeworski* [1998] 412–415. és 427–428. o.). És persze az efféle kijelentések özönét tetszés szerint lehet térségünkbeli szerzőktől vett idézetekkel színezni.

A jelen írás célja az, hogy túllépjünk a véleményt véleménnyel szembeállító természetlen vitán, ami a saját álláspont ismételt közreadását az ellenvetésekre való reagálás nélkül is elégséges harci tettnek véli, s így csupán a tudományos dialógus jól igazolható sorvasztásához vezet. Alaptézisem az, hogy a kellő kiterjesztéssel értelmezett modern közgazdaságtan hasznos *eszköz* lehet a tények és számok *összerendezése* és *értelmezése* céljára, sőt bizonyos, a döntéshozatal irányát és szempontjait befolyásoló *megállapítások* is következhettek az efféle elemzésből. Eközben viszont sem a közgazdaságtan, se más tudományok nem tarthat igényt kizárólagosságra.

A rendszerváltás többdimenziós és sok tekintetben még nyílt kimenetelű makrofolyamat, amit számos nézőpont szerint lehet értelmezni. Ugyanakkor mind módszertani szempontok, mind a tapasztalat óv attól, hogy az eklekticizmus váljék az egyetlen rendező elvvé, hisz az egyes tudományok paradigmái egymást kizárják, ezért nem is vegyíthetők

¹ A nemzetközi pénzügyi szervezetek önbevallásra, megszokásra és hivatali kényelmi szempontokra épülő *besorolása* bizonyára elégtelen alap ahhoz, hogy Fehéroroszországot, Türkmenitát, Szerbia-Montenegrót vagy épp Kazahsztánt a rendszerváltó jelzővel tüntessen ki egy *elméleti* elemzés. Márpedig az 1929–1933-as nagy válságnál is nagyobb visszaesést térségünkben éppen ezek „teljesítménye” hozza létre. A transzformációs és a világválság összemérhetetlenségnek elméleti összefüggéseit és a felszínes egybevetések tarthatatlanságát maradandóan bizonyítja Jacek Rostowski összehasonlító tanulmánya (*Rostowski* [1997]).

tetszés szerint.² Mint Jan Prybyla találóan megjegyzi, „távolságtartóan kell szemlélnünk a mindenkit egyként boldogító javaslatokat, de legalább annyira kerülni érdemes azt a szokásos társadalomtudományi ködevést is, ahol egyre csak azt ismétlik, hogy minden mindennel összefügg. Az a törekvés, hogy mindent átfogó világelméletet alkossanak, rendszerint odavezet, hogy az így kiötlött képlet semmit sem tud konkrétan értelmezni. Az pedig még egy nyilvánvalóan korlátozott érvényű közgazdaságtannal sem versenyképes.” (Prybyla [1998] 359. o.). Azaz attól még, hogy a szociológiai, a közgazdaságtani, a politológiai és a szociálintropológiai megközelítés szempontjai – és így következtetései – sosem eshetnek egybe, még nem következik az agnoszticizmus. Inkább arról van szó, hogy ugyanaz az akt másképp mutat előlnézetből, mint oldal- vagy hátulnézetből megfestve. Ezért a következőkben tudatosan az egyoldalú közgazdasági megközelítés mellett maradok, előbb áttekintve az elméleti kínálat néhány fontos elemét (deduktív szempont), majd az érverés menetét megfordítva, a rendszerváltozás tapasztalatait bemutató néhány felismerés összegzek (induktív szempont), abban a reményben, hogy mezoökonómiai avagy alkalmazott közgazdaságtani absztrakciós szinten a két eszmefuttatás összetalálkozik és közös útirányt is vehet.³

A közgazdaságtan és a valóság viszonyáról

Mind a bölceletben, mind a módszertanban élénken vitatott (vagyis a közkeletű axiomaticus kijelentésekkel zárójelbe nem tehető) az a kérdés, hogy mi a tudomány, ki számít közgazdásznak, továbbá hogy ki és mivel járult hozzá e diszciplína fejlődéséhez.

E kérdésekre már nagy általánosságban is nehéz megfelelni, még kínosabb lehet egyes esetekben, és nem feltétlen csak az egyetemi és akadémiai előmenetelt minősítő szempontból (bár kétségkívül ekkor válik a legpikánsabbá, főleg különféle egybevetésekben). De a tudományszak legnagyobbjainál maradvá: Adam Smith, a közgazdaságtan atyja az erkölcsstan tanára volt, s főleg bölcselőként ismerték, mint ahogy sokan Friedrich August von Hayeket is ebbe az osztályba sorolják. Gunnar Myrdal általános társadalomtudósak minősül, James Buchanan politológusnak, Myron Scholes és Harsányi János matematikusnak, Arthon Lewis fejlődéskutatónak. Újabb példákat véve Ronald Coase vállalat-kutató, az 1998. évi Nobel-díjas Amartya Sen moralista és szegénységkutató, az 1993. évi Nobel-díjas – és az amerikai közgazdasági társaság (AEA) elnökeként is ismert – Robert Fogel statisztikus, Douglass North pedig gazdaságtörténész. Tekintettel arra, hogy a közgazdasági Nobel-díj alig három évtizedes múltra tekinthet vissza, a fentiekben összegzett „átlagos elméleti tanszéki megközelítés” bizonyára leszűkítve értelmezheti a tudományosságot, amennyiben csak a módszertani szempontot értékeli. Ez nem következik sem a tudománytörténetből, sem a tudományelmélet és más tudományszakok bevett eljárásából. Sőt, az említett megközelítésben maga Milton Friedman is az eretnekek közé számít, hiszen oly sokszor tagadta meg egyes állításainak számszerűsítését.

Könnyűnek tetszhetne a formalizálás kultuszának elmarasztalása, ha nem tudnánk, hogy az elmúlt fél évszázad nemzetközi közgazdasági gondolatának fő árama éppen a mennyiségi megközelítés és a formális eszközök bevezetésével járó precizitás kimunkálása volt. Ez egyértelműen kirajzolódik, ha felütjük a mai kor legátfogóbb, enciklopédikus igényű elméleti összegzését, a négykötetes új Palgrave közgazdasági szótárt (Eatwell–

² Például a társadalmi antropológia épp azt vizsgálja, amitől a makroökonómia elvonatkoztat. A történet-tudomány az egyest, a bölcelet az általánost vizsgálja. A külpolitika-elméletben a belpolitikai fejlemény külsődleges, míg a politikatudomány a nemzetközi viszonyt tekinti kiegészítőnek.

³ A többek által hiányolt kölcsönös és teljes megfeleltetés igénye valószínűleg túlzott és a marxi hagyaték megnyilvánulása.

Millgate–Newman, szerk. [1987]). Itt már a megjelenés időpontja miatt is hiábavaló lenne a rendszerátalakuláshoz kötődő témaköröket keresni. Valószínűleg azonban egy tíz vagy húsz évvel későbbi kiadással sem járnánk jobban, hiszen a témák jellege és elvontsági/tárgyalási szintje azt jellemző módon kizárja.

Az egész korszakot jellemző művet elemezve, a szakma egyik irányadó fóruma, az *Economic Journal* már a bevezetőben leszögezi: „a huszadik század végének átlagos diákjáról, úgy tűnik, legalább egyéves posztgraduális szintű ökonometriai és elméleti közgazdasági előképzettséget előfeltételeznek azok, akik szerint bármely részfejezetet megértésére képesnek kell lennie. Vagyis e szótárak kimondottan az elméleti szakemberek számára íródtak, nem pedig általános műveltségű értelmiségieknek, akik bizonyos szakmai részletkérdésekben kívánnának eligazítást nyerni. De a közgazdászhallgatóknak is csatlódnuk kell, ha az elkésett határidő szorításában e kötetek tanulmányozásától várják a megoldást” (*Bailey* [1994] 661. o.). Ezért „az általános műveltségű olvasónak, a gazdasági elemzés mibenléte legnagyobb részét homályban marad (...) a technikai kérdések ilyenfokú előtérbe tolása teljesen téves összképet ad a mai közgazdaságtan egészéről, vagy ami valószínűbb, az elméletnek az alkalmazással szembeni aránytalan elterpeszkedése kelti azt a benyomást, hogy az egyes fejezetek indokolatlanul technikai jellegűek.” (Uo. 665–666. o.) Utóbb azonban az ismertető – jóváhagyóan – említi, hogy az ökonometriai témák mellett az enciklopédiában azért szó esik az analógiáról, az indukcióról, a viszonylagosságról sőt – *horrible dictu* – még az ideológiáról is, ami „joggal emlékeztethet arra, hogy a közgazdaságtanra eleve a módszertani pluralizmus jellemző. Mindez kiemeli, hogy a közgazdaságtudomány háza valójában tágas, és tudományos gyengeségei ellenére – vagy épp azok okán – lehetetlen volt és lesz az egyetlen helyes módszertan kényszerzubbonyába zárni.” (Uo. 667. o.)

Így tehát az elméleti tanszéki körben találunk egy tudóscsoportot, ami mindent csak a saját értékrendjében határoz meg és értelmez, ez azonban – más tudományszakoktól eltérően – nem vizsgálódásuk tárgyához kötődik. Másfelől e tevékenység eredményét olyan enciklopédia/szótár tartalmazza, ami ellentétes e szavak elmúlt kétszáz évben kialakult jelentésével. Célja ugyanis nem a felhasználó életének megkönnyítése vagy más gyakorlati, ismeretterjesztő szempont, hanem a szűk példányszámú elméleti lapok szintjén kimunkált, egymással vitázó szaktanulmányok füzére, amit kizárólag a szerzők/szerkesztők belső – nem pedig a piac külső – értékelő szempontjai szedtek rendszerbe.

Ha most átugorjuk a tudóskörökben vég és eredmény nélkül bármikor lefolytatható vitát arról, hogy mi az üdvösség helyes útja s módja, akkor közgazdaságtannak tekinthetjük mindazt, amit ezen a címen írnak és közreadnak azok, akik maguk ezzel a céllal alkotnak, valamint azt is, ami a gazdasági tevékenység megszervezése kapcsán és érdekében szellemi terméként jön létre. Ez – a szakmában túlnyomóvá vált módszertani és főleg normatív megközelítéssel szemben – *pozitivistá álláspontra* vezet. Ha most a gazdaságpolitikai, az ágazati és a gazdálkodási alkalmazásoktól átmenetileg eltekintünk, közgazdaságtan *mindaz, amit a vezető folyóiratok ekként adnak közre*, valamint, amit a nagy kiadók ebben a minőségben dobnak piacra. A vezető szerepet tudományometriai módszerekkel lehet ellenőrizni. Ilyen az impakt faktor, az idézettségi arány vagy az, hogy az írás közreadásának tartós *visszhangja van* a tudományos közösségben (továbbgondolják, tananyagká válik, szakmai vitákat vált ki vagy éppen alkalmazzák), a publikáció befolyással bír a tudományos előremenetelre és a nemzetközi (el)ismertségre.⁴ Ezen az alapon vezetők – részben nyelvi és egzisztenciális okokból, valamint a természettudo-

⁴ E kérdésekről évek óta folyik vita a *Magyar Tudomány* hasábjain. A különféle tudományszakok képviselői eltérő súlyt adnak a főszevegben felsorolt módszereknek. Mindegyiknek van gyengéje, de együttesen azért tesztelhető módon mutathatnak ki hatásokat.

mányokkal egybeesően – az angol és amerikai *piacuraló lapok és kiadók*, ahol a szerep erősségére utalnak a bírálati díjak, az elutasítási ráták, a Nobel-díjasok és más iskolateremtő személyiségek megjelenési gyakorisága is. A kiadók számára emellett a hagyomány és a befolyás alakulása is lényeges.

Nos, az igazi meglepetés akkor ér, ha – az egyszer esetlegesen meglátogatott külföldi egyetem egyszer látott gyakorlatán túllépve – nemcsak egy lapot ütünk fel, nemcsak egy kiadói katalógust nézünk át, s nemcsak öt évente egyszer. Az „átlagos elméleti tanszék” öninterpretációjára rációfolva, száz virág virágzik mind *iskolák*, mind szellemi *irányzatok*, mind a *módszertani* jellemzők tekintetében. Egyfelől a közgazdasági fő irány ízlésvilága és értékrendje erősen érvényesül: például a *Journal of Political Economy*, a chicagói egyetem lapja múltja és neve ellenére sem szokott manapság alkalmazott, gazdaságpolitikát is közvetlenül érintő cikkeket közölni, csakúgy, mint a Harvardon szerkesztett *Quartely Journal of Economics* sem. Sőt, a kimondottan komparativista (regionális) irányultságú társaságok lapjaiban, a *Journal of Comparative Economics*ban és az *Economics Systems*ben is ma már szinte csak formalizált írások jelennek meg. Ugyanakkor más, nem kevésbé rangos lapok egész sorában lehetetlen nem látni a növekvő számú alkalmazást, a verbális elemzéseket, a különféle iskolák erőteljes és nyílt, sokszor versengő jelenlétét. A „bűnbe esést” a vezető európai lap, az angol királyi közgazdasági társaság jegyezte *Economic Journal* is jelezte, a kilencvenes évek elején gazdaságpolitikai (!) fórum rovatot indítva. Amerikában az AEA egyik lapja, a *Journal of Economic Literature* hagyományt teremtett azzal, hogy a túlzott szakosodást ellensúlyozandó egy-egy területet a *kívülálló számára is érthetően* bemutató szemle-cikkeket közöl (a lap kétharmadát adó recenziók mellett). E – Magyarországon segéd munkának se minősülő – írásokat a szakma mindenkori legjobbjai írják (például Kornai János 1986-ban), a felkérés az egyik legnagyobb *szakmai elismerést* (és tartós idézettséget is) jelenti, hisz ez határozza meg a szűkebb terület összképét a közgazdaságtan egészén belül és a szakterület művelői számára is.

Ugyancsak az amerikai közgazdasági társaság alapította a nyolcvanas évek végén a *Journal of Economic Perspectives* is, aminek kimondott célja az, hogy áthidalja az elmélet és a döntéshozók közti szakadékot, megteremtse a párbeszédet. Bárki, aki kézbe veszi az *American Economic Review*-t, főleg (de nemcsak) a közgyűlési kettős számokat, tetszése szerint talál a „való világ gondjait” elemző írásokat, a gazdasági növekedéstől a jóléti reformig, a gazdaságtörténettől az országtanulmányokig (!), a tőkepiac elemzésétől –igen – a rendszerváltozás kérdéséig. Itt is a „sok iskola, a sok módszer – csak magas színvonalú legyen” elv érvényesül. Tehát leíró értelemben – az „átlagantanszéki” nézetre rációfolva – nem jut érvényre a főáram kizárólagossága.

De nemcsak az elemzési módszerek és az absztrakciós szintek tekintetében mutatható ki a közgazdaság tudomány tartós sokfélesége. Hasonlóan megmaradt az iskolák és megközelítések versengése is. A főáram legfőbb alternatívája természetesen az *intézményi közgazdaságtan*. Ennek két fő ága: a régi és az új institucionalizmus, amelyek közt a főáramhoz való viszonyuk jelenti a vízválasztót. A hagyományos vagy *régi intézményi közgazdaságtan* alapvetően ellenséges a formalizálás minden formájával szemben. Elveti az alapjául szolgáló – a matematikai leírhatóság érdekében nélkülözhetetlen – redukcionizmust, holisztikus (a világ egészére vonatkozó) magyarázati igénnyel lép fel, és elveti az egyén ésszerű döntéseire alapuló, mindent arra visszavezető módszertani individualizmust. Az *új intézményi közgazdaságtan* megpróbálja beépíteni a főáram által kialakított mennyiségi elemzési eljárásokat azon intézmények elemzésébe, amelyekről a neoklasszikus főáram már a definíciók szintjén elvonatkoztat.⁵

⁵ Az átalakulás kezdetén megjelent *Furubot–Richter* (1991) kötet a kiadó sorozatában a hetedik volt a tárgykörben. A szerzők közt *Varian, Oliver Williamson, North, Coase* és *Alchian* említhető.

A közgazdasági bevezetőkön hallható erős kijelentések fő célja, hogy a hallgatókat meggyőzzék a formális eljárásokban használt matematikai kifejezőmód elsajátításának szükséges voltáról. Ha azonban a didaktikai szemponttól eltekintünk, akkor is meglepő, hogy mindkét verbális elemzésre épülő iskola milyen *nagy arányban van jelen a vezető közgazdasági lapok és kiadók kínálatában* a kilencvenes évtized egészében is. Ez főképp a hagyományos intézményi közgazdaságtan esetében meglepő, de aényt gazdag (száz fölötti) forrásanyaggal dokumentálja az irányzat meghatározó amerikai (*Samuels* [1995]) és angol (*Hodgeson* [1998]) képviselőjének egy-egy átfogó szemleciikke, élvonalbeli lapokban.

Az intézményi irányzatok térnyerése a közgazdaságtanban korábban is ismert heterodox megközelítés⁶ újjászületését is jelenti. E megközelítés paradigmája a szűkös források elosztását végző szervezeti rendszer elsődlegessége, valamint a változások folyamatként létrehozó önerősítő, egymásra épülő ok-okozati láncok kiemelése. „A gazdaságot a piaccnál bővebben, összetett rendszereként értelmezik, ami maga is folytonos fejlődésben van. Ez részben a műszaki és az intézményi változások hatására következik be, részben viszont a gazdaságban magában működő tényezők és erőviszonyok szüleménye” (*Samuels* [1995] 572. o.). Míg a formalizált megközelítés lényegénél fogva az egyes diszkrét állapotok leírására és a kialakító feltételek körüljárására irányul, a régi intézményi közgazdaságtan hívei a gazdaságot eleve csak folyamatként tudják értelmezni (és e tekintetben a marxizmushoz hasonló eljárásokhoz ragaszkodnak). E felfogás nagy jelentőséget tulajdonít a jogi keretek elemzésének, valamint a jogi keretek és a gazdasági folyamatok közti kölcsönhatásnak.

Szélesebb, *evolúciós* megközelítésből adódóan a hagyományos intézményi közgazdaságtan lekicsinyli a mennyiségi összefüggések és bizonyítékok szerepét, a formalizált eljárásokban központi szerepet játszó egyensúlyi állapotok és feltételeik vizsgálatát. Szerintük az egyensúly *bármilyen* formája – így a dinamikus is – az általuk vizsgált széles összefolyamat korlátozott, átmeneti vagy éppen szélső esete. Éppen ezért érvelésük jó részt arra irányul, hogy bemutassák, miért (közel) lehetetlen a való világ bonyolult összefüggéseit matematikai képletekbe gyömöszölhető mennyiségi összefüggésekre leegyszerűsíteni. Úgy vélik, hogy a *leírhatóság* érdekében szokásossá vált feltevések a következtetések érvényét érintő súlyos *tartalmi áldozatokat* követelnek meg az elemzés keretében (*Hodgeson* [1998] 187. o.). E nézet hívei szerint a mennyiségi eredmények hajhászása idejét múlt, a múlt század mechanikacsodálatát vagy a hidegháborús évtizedek katonai szemléletét tartósítja. Eközben a 21. század tudománya – presztízs és a kutatási pénzek tekintetében is – a biológia, ami jó hír az *evolúciós* szemlélet számára.

A *neoinstitucionalisták*, így legutóbb Roland Coase osztják a hagyományosok fenntartásait a főáram túlságosan technikai jellegűvé válása miatt (*Coase* [1998] 73. o.). Ugyanakkor elfogadják a neoklasszikus megközelítés alapjául szolgáló racionális döntések és választások feltevését, a haszonmaximáló magatartást mint alapformát. Érdeklődésük viszont a különféle – tökéletlen – koordinációs mechanizmusokra irányul.

Éppen az ösztönzők iránti érdeklődése vezette ezt az iskolát a *tulajdonjog* jelentőségének kiemelésére, s ezért vizsgálja különös érdeklődéssel a *makrodöntések* megszületésének folyamatát. A régiek holisztikus és formalizálásellenes megközelítésével szemben a neoinstitucionalisták elfogadják a formalizálást és a kemény, mennyiségi érvelés jelentőségét is. Azonban számukra nem ez a lényeg. A történeti és a szerkezeti magyarázatokat

⁶ A főáram szempontjából nézve a diszciplína *határainak átlépését* jelenti az, amikor az új institucionalisták (*Bernholz–Streit–Vaubel*, szerk. [1998]) történészekkel vitázva a preferenciák kialakulását és változását, a motivációk felépítését és módosulását, a történelmi időt és az intézmények versenyét is vizsgálati feladatuként határozzák meg akkor is, ha egyébként nem vonják kétségbe a mainstreamet. Ez jól mutatja, csak a konvenció vagy épp az ízlésvilág kérdése, mi van a kerítésen *belül*, s mi *kívül*.

a főáramú elemzés *kiegészítéseként*, nem pedig a versenytársaként fogják fel. Mint a témában készült monográfiák (Rutherford [1994], Pejovich [1995], Bernholz–Sreit–Vaubel, szerk. [1998]) bemutatták, az efféle vegyítés hasznos lehet. A növekedés láthatólag *nem* független az intézményektől, forrása azonban mindig a verseny, sohasem az újraelosztás, a tulajdonjog érvényesíthetősége, nem korlátozása, az állam szabályozó, nem pedig érdekképviselői szerepvállalása, éppen ezért sohasem cél vagy önérték minimálisra zsgorítása. Természetesen a *heterodoxiának ára van*: alacsonyabb absztrakciós szinten eleve csak *kevésbé általánosítható* eredményekre lehet jutni. E szűkebb körben viszont megnő az alkalmazhatóság esélye.

Egy további fontos irányzat az *evolúciós közgazdaságtan*, amit az idézett források némelyike csupán az intézményi közgazdaságtan elágazásának tekinti. Igaz, a választóvonal nem világos, de az evolúciós irányzatot kevésbé érdeklik az intézmények. Inkább az foglalkoztatja, *miként megy végbe a piaci szelekció*, míg a forráselosztás módja számára másodlagos. Mint Nelson (1995) összegzéséből kitűnik, a biológiából kölcsönvett természetes kiválasztódás gondolata erőteljesen munkál. Ezért is azokra az öngerjesztő folyamatokra összpontosít, amelyek a külvilágban való *alkalmazkodóképességet* növelik – vagy épp elakasztják – a vizsgált rendszerben. Az ellenséges külvilág és az ahhoz alkalmazkodó – vagy épp képtelensége miatt elhulló – egyedek, stratégiák, intézmények versenye a fő rendező elv. A vállalatvezetők piacának központi szerepe és a természetes kiválasztódás hangsúlyozása révén ez az iskola *nem sokra tartja az (optimális) emberi tervzeteket*, a részletes előzetes rendszertervet. Pártolja viszont a kísérlet és tévedés módszerét, a spontán (öntanuló) vagy utánzás révén kialakuló megoldásokat. E tekintetben az osztrák iskolával rokon.

E megközelítés logikusan vezet tovább a döntéshozatalt és a prioritásokat formáló eljárások elemzéséhez, ami a neoklasszikus irányzat számára külső adottság. Ugyanakkor a *neoinstitutionalista tranzakciós költségek* elmélete alapján Dixit [1996] olyan elméleti keretet alakított ki, ahol a gazdaságpolitikai döntések a több megbízó által mozgatott ügynök modellje szerint írhatók le. Itt a többes megbízó miatt mindig összezavart – sosem egyértelmű – ösztönző rendszer jelenti a megoldandó problémát és a koherens vonalvezetés korlátját egyaránt. Ezért az optimális politika kerete helyett a középpontba a végrehajtás megszervezése, az ehhez kötődő ösztönzők szakszerű, egy irányba mutató kialakítása kerül.

Még további lépésként a közgazdasági elemzés tárgyává tehető az is, hogy *miként alakulnak* az első lépésben adottnak vett *preferenciák*. Sen [1995] szociálisköltség-elméletében nincs szükség a *homo oeconomicus* feltételezésére, mert az ember többféle racionalitás szerint is cselekedhet, például az előrelátás, a megalapozottság, a nagyvonalúság háttérbe szoríthatja – racionalis szereplőnél is – a pillanatnyi profitérdeket. Ez az összefüggés – amit Frey [1997] monográfiája részletesen kibont – hozzájárul a preferenciák kialakulásának jobb megértéséhez. E megközelítések különösen fontosak lehetnek az üzemgazdasági (rövid távú profitmaximáló) szempontot meghaladó, például a környezetgazdasági vagy hálózatok szabályozásánál felmerülő kérdések jobb megalapozásához.

Az említett eljárások *haszna* az, hogy közelebb visznek a működési mód jobb megértéséhez. Így pedig az elemzés elvontsági szintje és célja szerint lehet választani, mire van inkább szükség: előre jelezhető *menyiségi* vagy működési rendre vonatkozó *minőségi* ismeretre.⁷

A fenti, a teljesség igénye nélkül készített töredékes áttekintés a jelen elemzés célját

⁷ Mint egy közelmúltbeli előadásában Szabó Katalin bemutatta, mind a preferenciák elkülönítése – például altruista vagy haszonmaximáló –, mind a szokásos makro-/mikro-különbségtétel a gyakorlatban meghaladott konvencióvá szelídülhet, például a vállalati hálózatok működésében (Szabó [1998]).

már kielégítően igazolta. Bemutattuk: a modern közgazdaságtan forrásvidékét elsősorban nem a nemzetközi szervezetek és nem is a gazdaságpolitikai tanácsadás háza táján kell keresni. Másrészt a bevezető tankönyvek felütésével még ma sem győződhetünk meg a tudományszak állásáról, akkor sem, ha mindig vannak kollégák, akik neofita buzgalommal mondják fel a leckét.

Így pedig a rendszerváltási irodalomban közkeletűvé vált szertartásos hivatkozás, a neoliberális kényszerzubbony és diktátum emlegetése, az egydimenziós haszonleső egyed kifigurázása (aki mindig csak egyre gondol, az egyensúlyra) – súlyos félreértésről (vagy félremagyarázásról) árulkodik. Az a sokat hivatkozott néhány tanácsadó, aki írásai révén fiatal éveiben a teljes ismeretlenségből a világhírbe és jólétbe küzdötte magát, nem tévesztendő össze azzal a tudományt félmjelző szerzői gárdával, akiknek teljesítményét a közgazdaságtan az elmúlt években már rendszerváltó országok számára is felkínálta. A nemzetközi pénzügyi szervezetek túlnyomórészt – feladatukból adódóan és helyesen – nem erre, hanem a fizetési mérleg rövid távú kiigazítására összpontosítottak.⁸ Az étlap tanulmányozása, a stratégia kialakítása mindenkor a helyi szellemi élet feladata volt és maradt minden országban. Ha valaki a pincérre bízta a rendelést, nem panaszkodhat a magas számlára. Az pedig, hogy miként lehet egy egész héten át mindig zsebünkhöz mérten jól étkezni, azaz miként lehet egy választási cikluson túl is *fenntartható* módon *vagyonmaximáló* és *jólétnövelő* hatású gazdaságfejlődét előidézni, az egy fokkal kevésbé absztrakt szinten, az új politikai gazdaságtan tárgyalja. Mielőtt azonban e kérdésekre kitérnénk, érdemes megfordítani az eddigi deduktív gondolatmenetet, és megvizsgálni, hogy vannak-e a rendszerátalakításnak elméletformáló tapasztalatai és tanulságai.

A rendszerváltás elméletei és lépcsőfokai

A közgazdasági elmélet mibenlétének és irányzatainak fenti, töredékes áttekintése – még elvontabb témaköröket mellőzve is – egyértelműen érzékeltetheti, hogy témaválasztása, eljárásai és következtetései jellege egyaránt nagyban elüt a rendszerátalakító országokban kialakult közgazdasági diskurzusoktól. A tudományág felől közelítve, úgy tetszhet, hogy az elmúlt évek rendszerváltó vitáit uraló témákat időnként rosszul határozták meg, megválaszolhatatlan kérdéseket tettek fel, máskor meg tisztán ideológiai jellegűek voltak. Ezek közös vonása az, hogy semmi közük a szélesen értelmezett közgazdaságtan tárgyához, vagyis a *jólét* és a *vagyon fenntartható növeléséhez*, ami a *szűkös erőforrások tevékenységek és időpontok közti leghatékonyabb felhasználása révén alakulhat ki*. Ebből a szempontból a fokozatosság és a sokterápia szembeállítás, vagy az a – tőkepiac összefüggésében lefolytatott – vita, amelynek alapja a fejlődési modell pályafüggetlen kialakíthatóságára vonatkozó feltételezés volt,⁹ éppen úgy zsákutcának bizonyult, mint az optimális privatizációs eljárás vagy a piacvédő gazdaságpolitikai alternatíva előnyeinek kutatása. E témák ma már inkább csak a kutatási összegek és más személyi költségek elszámolása szempontjából tűnnek maradandó értékűnek, bár az ebből született publikációk egy része az előző szakaszban vezetőnek minősült lapok hasábjain jelent meg.

⁸ Ez nem maradt kizárólagos. Amikor a nemzetközi szervezetek rendszerbeli kérdésekhez is kezdtek hozzászólni, általában óvakodtak a tanácsadóktól hallható extravagáns megoldásoktól, és az OECD-gyakorlatot népszerűsítették. Ezt és – konkrét árfolyamra, vámpótlékra, államháztartási számokra vonatkozó – konkrét tanácsaikat hol megfogadták, hol nem. Részletesen lásd (Csaba [1995b]).

⁹ Emlékeztetünk arra, hogy a tervirányítás után miként próbálták az amerikai mintára az értéktözsde épülő tőkepiacot meghatározóvá tenni Csehországban, Albániában, Lettorszában és Oroszországban – a technikai és szabályozási kérdések pusztá fölvetése akadékoskodásnak minősült. De sok szép cikk született nyugati elemzők tollából is az átmenet optimális pénzügyi közvetítő rendszeréről is.

Visszatekintve, egyre inkább úgy tűnik, hogy az elmélet számára terméketlen kérdéscsoportok közé sorolódott például a stabilizáció elkerülhetősége, utóbbi puhább módszerekre vonatkozó felvetés, a magánkézbe adás elhalasztásának/optimális időzítésének lehetséges hasznáról történő elmélkedés, a szerkezetváltozást privatizálás helyett állami iparpolitikai sürgős-forgással helyettesíteni próbáló kísérlet, valamint az átalakulás túlzott termelési, jóléti és társadalmi költségeire vonatkozó kérdés.

Elismerve, hogy „kérdezni csak szabad”, továbbá azt, hogy esetenként rossz kérdések vizsgálata közben is szület(het)nek maradandó empirikus ismeretek, a felsorolt felvetések *elméleti hozama csekély*. Nem ismeretes ugyanis az irodalomban olyan – formális vagy verbális – modell, amelyik *pozitív* módon *leírta* (nem pusztán megrovó hangon követelte) volna az átalakulás alternatív/optimális útját. A valós átalakulási költségeket – a másfél-két évi késéssel már ismertté váló végleges, statisztikailag mért termelési, foglalkoztatási vagy reáljövedelem-vesztést – ugyanis csak *ehhez képest* lehetne túlzottnak minősíteni.

Az irodalomban persze bőven jelen van a panasz, ahol a költségek leírását költői kérdések („még ez sem elég?”) vagy abszolút nagyságrendek, esetleg nemzetközi egybevetések közreadása követi. Ez azonban mindaddig pusztán személyes/érzelmi állásfoglalás, ameddig az elemző meg nem mondja: *hol a határ*(költség), ami számára még az optimális (nem az ideális) esetben elfogadható (lett volna), s meg nem adná azt az *eljárást*, amit követve más is ugyanerre a *belátásra* juthatna. Abszolút nagyságrendek sorolása e tekintetben semmitmondó, más országok esetében pedig az összehasonlíthatóságot kellene igazolni.

Még inkább kétes értékű lehet más történelmi korszakokkal példálózni. A „határozott iparpolitika/struktúrapolitika” vagy a sűrűn szőtt szociális háló követelése eltekint attól, hogy mind a kettő *előfeltétele* volna az erős államhatalom. Márpedig ha a szovjet birodalom összeomlása volt az átalakulási folyamat elindítója, a romokon legfeljebb terjedelmes, de semmiképp sem ütőképes államhatalom maradt. Ha ez az alap más lenne, lehet hogy még ma is a piaci szocializmus vitája jelölné ki a térségben a közgazdasági gondolkodás számára a medret. A bizonyára sok tévedéssel is járó rendszerátalakító kísérlet fogalmilag és gyakorlatilag eleve csak az egypártrendszer és a szovjet tömb felbomlása után vált értelmezhetővé.

Mivel az átalakulás válság, még hozzá (világ)rendszerválság szülte, a hagyományos szovjetológiai és az országjelentésekben szokásossá vált terv-tény összehasonlítások nem sokat mondanak, a kormányzat eredményességét meg végképp nem lehet ezen mérni. Ez annál is inkább így van, mert – mint ma már sokrétűen felmért tényként tudható – az átalakulás meghatározó vonásainak jó része a formális intézményrendszeren kívül, *túlnyomóan spontán módon alakult ki*, vagy egész más célul tűzött cselekedetek melléktermékeként.¹⁰ Ez szembeötlő a központi tervfeladat, a privatizálás esetében, ahol a nagy cégek akadozó eladása az új vállalkozások térnyerésével társult. A kormányzati szándékok rendre háttérbe szorultak a menedzsment érdekérvényesítésével szemben. A tulajdonosi változások tényleges – nem pusztán földhivatali bejegyzést jelentő – üteme, a vállalatok talpra állítása és életképessé tétele végül nem bizonyult szabadon választhatónak, „rendszertervezők” és gazdaságpolitikusok által – különféle célok szerint – optimalizálhatónak. Hasonlóképpen a makromodellezés egyik eredményváltozóját, a GDP-növekedést sem lehetett szabadon megválasztani, tetszés szerint beállítani.¹¹ A növekedés a

¹⁰ Például a cseh és az orosz stratégia tőzsdei piacgazdaság helyett állammonopolista rendszert szült, Lengyelországban és Romániában szinte csak az új alapítások révén nőtt a magánszektor stb. A folyamatot elemezve *Winięcki* [1998] az informális intézmények és a hagyományok meghatározó szerepét emeli ki a formális intézkedésekkel szemben, ami határt szab az átalakulás lehetséges ütemének is.

¹¹ Ez szembeötlő a bolgár és a román esetben, ahol a növekedésserkentő politika 1996–1997-ben, illetve 1997–1998-ban újabb alkalmazkodási recessziót váltott ki. De a keletnémet növekedés 1995 óta tartó lelassulása is önmagáért beszél.

rendszerátalakító országokban is egy sor, csak részben tervezhető tényező összjátékából alakul ki. Ebben a kormányzat mellett külső és belső tényezők, váratkozások, sok milliós szereplő döntései, valamint a világgazdasági klíma is szerepet játszik. Ezért a növekedés-serkentő politika szorgalmazása közgazdaságilag nem is értelmezhető, hisz olyan feladatot osztana a kormányra, aminek ellátása nem csak tőle függ, vagyis *nem számonkérhető*. S miközben a tervgazdaság szertartásain edzettek számára az átalakulás spontaneitása a káosz benyomását kelti, az osztrák iskola hívei számára ez semmi meglepetést sem okoz. Sőt, épp az tekintendő a normának a piacgazdaságban, amit *Hayek* [1995] találóan az emberi cselekvés, de nem az emberi szándék eredményeként értelmezett.

Mindez nem jelenti azt, hogy ne lennének területek, ahol a közhatalom tevékenysége ne befolyásolná meghatározóan az egyébként spontán rend működésének mikéntjét. Ezek közé tartozik a *pénzérték alakulása*. Az átalakulásban szerkezeti tényezők, így az árszint és az árarányok kiigazítása, a termelékenység hátrány ledolgozása, a kormányzat még gyenge lábon álló szavahihetősége, az új pénzügyi intézmények törékenysége mind-mind a mérsékelt (10–30 százalék közötti) infláció állandósulását eredményezte. Eközben a közgazdasági elméletből tudható, hogy már a mérsékelt infláció is erősen torzítja a jövedelemelosztást, az előrelátást, a közteherviselést és az ösztönzőket. Torzítja a megtakarítási hajlandóságot és kicsorbitja a pénzpolitikát. A hatvanas évek filozófiája ellenében a gazdaság túlpörgetése, a – részben kívülről jövő – inflációs nyomással szembeni engedékenység és az állandó költségvetési hiány hosszabb távon *növekedési és társadalmi veszteségeket egyaránt* kivált (*Roemer–Roemer*, szerk. [1997]). Mivel a gazdaság finom hangolhatóságába vetett keynesi hit a gyakorlatban a hetvenes évekre megbukott, az állampolgárok minden országban joggal igénylik az árstabilitást [és a gazdasági és monetáris uniótól (EMU) függetlenül is].

A rendszerátalakító országok tapasztalata két fontos felismeréssel támasztotta alá a fenti összefüggést. Egyfelől: huszonhét ország adatainak – eltérő módon specifikált – regressziós elemzése (*Fischer–Sahay–Végh* [1997], *Gelb-de Melo* [1997]) kimutatták: egyetlen esetben sem fordult elő, hogy a kevésbé megszorító költségvetési gyakorlat hosszabb távon *kevesebb* termelési és jóléti *veszteséggel* járt volna. Mi több – a teljesen komolytalan adatokat közlő Fehéroroszországon kívül – egyetlen átalakuló ország *sem tudott növekedési pályára állni anélkül, hogy az inflációt legalább a mérsékelt szintre le ne vitte volna*, miközben mindenki, aki letörte az inflációt, növekedési pályára állt. Minél később sikerült stabilizálni, annál tovább tartott a transzformációs visszaesés.

A részletes statisztikai tényanyagból¹² két további felismerés adódott. Egyfelől: a *kelet-ázsiai típusú növekedési motor nálunk nem indult be*, 1998-ra csak Lengyelország és Csehország hagyta el, továbbá Szlovákia és Magyarország érte nagyjából el a „váltás előtti szintet” az (EBRD reál-GDP számítása szerint), bármit jelentsen is ez a kategória (amit több elemző nem is tart értelmezhetőnek a közben végbement szerkezeti és minőségi változások miatt). Másfelől: *az infláció* – Horvátország kivételével – mindenütt *beragadt a mérsékelt szinten*, és az árstabilitásra vonatkozó előrejelzések rendre meghiúsultak.

Ismeretes, hogy az átalakulás kezdetén több elemző is igen gyors növekedést jelzett előre a posztkommunista országok számára. Ez kézenfekvő, hisz a neoklasszikus növekedési modellekben a deformációk felszámolása *statikus*, az alacsonyabb fejlettségi szint – jó humántőke-ellátottság és nyitott kereskedelmi rendszer mellett – *dinamikus* növekedési tényező. Ehhez képest a tényadatokban jelentkező növekedés kiábrándítóan csekély.

Mi az oka ennek? Egyesek ezt az elégtelen megtakarításokra és a túlterjeszkedő

¹² A konzisztens térség szintű összehasonlító adatok bárki számára hozzáférhetők az *EBRD* [1998] és az *ENNSZ EGB* [1998] kiadványokban.

jóléti államra vezetik vissza, aminek folytán a növekedés legjobb esetben se lépheti át az évi 4-7 százalékos szintet (Gomulka [1998] 27–28. o.). Más, elméletibb elemzések (Barro [1997]) mélyebb okokra mutatnak rá. E szerint *a*) a növekedés fenntartható üteme (*steady-state growth*) csak átmenetileg befolyásolható kormányzati intézkedésekkel,¹³ *b*) az inflációmérséklés közvetlen növekedésgerjesztő hatása korlátozott, azaz 10 százalékpontnyi mérséklődés 0,3 százalékpontnyi évi pótlólagos GDP-növekedést eredményez. Ez esetben a közép-európai országokban már más növekedésserkentőket kell találni. Az allokációs hatékonyságot szavatoló tőkepiaci és bankrendszer mellett az endogén növekedés tényezőit kell mozgásba hozni, így az elmúlt évtizedben kissé lekezeltekt humántőke-képződést és $K+F$ -et. Ez utóbbi nemcsak *növekedési*, hanem általános jóléti szempontból is fontos. Mint Young [1998] formális modelljében levezeti, a $K+F$ kiadás ugyan nem feltétlenül gerjeszt közvetlen növekedést, de bizonyára jólétnövelő, például a választék, a technológia és a szolgáltatások szélesítése révén, ami további új megoldásokat indukálhat.

A kérdés másik fele az, hogy miért nem csökkent tovább az infláció, holott nem szükségyszerű a mérsékelt szinten történt beragadás. Sőt! A hiper- és a magas infláció mérsékelt szintre szorítása – az elterjedt felfogással szemben – maga is növekedésserkentő (Easterly [1996]). Ugyanakkor a további dezinflációt többnyire növekedéssláttónak tekintik az elemzők. A korábban kifejtett érvekhez társulva, az IMF és az MNB közös kiadásában megjelent kötet (Cottarelli–Szapáry, szerk. [1998]) az árstabilitás kedvező hatása mellett érvel. A szerzők bemutatják ugyanakkor, hogy főleg a *szavahihetőséggel*, a *várakozásokkal* és a különféle szereplők cselekedeteinek *egybehangolásával* kapcsolatos *nehézségek* miatt nem könnyű az árstabilitás felé haladni. Minél inkább megtanultak a szereplők együtt élni a kétszámjegyű inflációval, annál kevésbé hajlandók bármiféle áldozatra. Kolumbia, Izrael, Lengyelország és Magyarország a példája annak, amikor az infláció fő oka a *tehetetlenség* és önbeteljesítő *várakozások*.

E fejtegetésekkel olyan ponthoz értünk, ahol a mennyiségi elemzés és tapasztalat révén *eldönthetővé váltak* korábban a fejlesztés-gazdaságtanban és az átalakulás gazdaságtanában egyaránt élénken vitatott kérdések. Mindkét területen a történeti és az intézményi irányzatok segítenek a folyamat *mechanizmusának* megértésében. A mennyiségi és a formalizált megközelítések révén pedig *rendszerbe lehet szedni* az információáradatot, s az egyedi mozzanatokon túlmutatható *általánosításokra* juthatunk. A jelenleg is zajló viták egyik biztató eleme az, hogy rengeteg vitatott részlet és módszertani eltérés dacára *több országra is érvényes* megállapításokra lehet jutni, s a mennyiségek alakulása eldönti a korábbi vitát. Ezek jórészt az eltérő feltevésekből fakadtak, hisz papíron, elvontan akár minden tézis egyenértékű lehet. Az empirikus megmértetés során azonban elválik a konkoly a búzától, ami nem gyakori alkalom a modern közgazdaságtanban.

A stabilizálás mellett a *liberalizálás* volt az a terület, amire az átalakulás kezdetének vitái összpontosultak. Liberalizálni több síkon kell: az áruk és a termelési tényezők piacán, a kereskedelemben, a pénzforgalomban, a vállalatalapítás–tulajdonszerzés–piacra lépés körében, s létre kell hozni a szereplők egyenlő elbánását, az átláthatóságot és a hiteles és felelős adatközlés intézményeit.¹⁴ Közgazdasági értelemben aligha lehet kétséges, hogy e lépések elkerülhetetlenek, ha piacgazdaságról beszélünk, bár politikailag mindig is vitatottak lesznek. Ma a rendszerátalakítás elemzésében inkább csak az a vita tárgya, hogy milyen ütemben, mennyire átfogóan/*mélyen*, milyen *egymásra épüléssel* célszerű a liberalizáló lépésekre sort keríteni. Azok, akik elégedetlenek a mai viszonyok-

¹³ Ismeretes, hogy Solow ezt már az ötvenes évek közepén igazolta.

¹⁴ Aki ezt triviálisnak tartja, azt emlékeztetni lehet a Postabank-ügyre és a külföldi földtulajdon ügyében kezdeményezett népszavazásra 1997–1998-ból.

kal, vagy sokallják az átállási költségeket, vagy rossznak tartják az egyes lépések időzítését (többnyire elstetettnek), vagy ezek egymásra épülésében véltek más sorrendet helyesnek. E felfogásban a sok évtizedes elzárttság, a bürokratikus alkukhoz szokott és az egyéni felelősséget elhárító normák és magatartási minták együtt merevvé teszik az átalakuló gazdaságot, megnövelik az átállás költségét.

Visszapillantva, ma már nem lényeges az az egykor sokakat foglalkoztató kérdés,¹⁵ hogy lehetséges-e egyáltalán térségünkben az exportvezérelt növekedés. A közép-európai országok kivitele a kilencvenes években szédítő üteművé vált. Az *EGB* [1998] (217. o.) szerint például a cseh kivitel 1992–1997 közt közel megháromszorozódott, 8,7-ről 22,5 milliárd dollárra, a lengyel 1989-ben 14,7-ről indult és 26 milliárd dollárra emelkedett 1997-re, a magyar adat 9,6-ről 19 milliárd dollárra nőtt, miközben a piacváltás kihívásának is megfelelték. Az EU-ba a három ország ma már jobban beépült (kereskedelmi áramlások szempontjából), mint Portugália vagy Spanyolország. A külgazdasági nyitás a szerkezetváltás iránytűjévé vált, a kínálati oldal reakciója a világgpiac jelzéseit követte. Megszűnt a hiány, ettől is nőtt a versenyképesség, kialakult a beszállítói háttér, mindentől megnőtt a piacképes termékkör aránya és mértéke is. A latin-amerikai tapasztalatokat (ismerteti *Nogues–Gulati* [1994]) megismételve, ismét a nyitás *fenntarthatóságán* állt vagy bukott a siker.

Míg a fokozatos nyitás piacvédelemben csapott át, a tartós nyitás pótlólagos növekedési és versenyképességi elemeket indított útjára, nem utolsósorban a verseny és a vállalati alkalmazkodás révén, ami önerősítővé vált. Térségünkben is mindazok, akik – kormányváltások közt és ellenére – *koherens makrogazdasági politikát* társítottak a nyitással, így Csehország, Magyarország és Lengyelország, *élvezték az átalakulás eredményeit*. Eközben azok az országok, amelyekben a makrogazdasági politika ingadozott, és nem bizonyult fenntarthatónak, a külgazdasági rendszer korruptan piacvédő maradt, mint a bolgár, az orosz és az albán esetben, vagy az átalakulásról csak beszéltek, mint Ukrajnában és Szerbiában, a részintézkedések és szándékbejelentések kevésnek bizonyultak az üdvösséghez.¹⁶

Ez a felismerés egybevág egy 73 ország tapasztalatait áttekintő elemzés eredményeivel is. E szerint minél *alacsonyabb* a kiinduló fejlettségi szint, egyben minél *magasabb* az általános iskolázottsági szint, annál nagyobb pótlólagos növekedés forrása a külgazdasági nyitás. E hatás *J* görbe szerint jelentkezik, méghozzá az első évben 1, a másodikban 1,5, a harmadik és a negyedik évben 2-2 százalékpontnyi GDP-többletet eredményezve (*Greenaway–Morgan–Wright* [1998] 1556. o.). Ez figyelemre méltó eredmény, hiszen *a*) a szerzők gondosan ellenőrizték az eljárásukból adódó hibák és torzulások lehetőségét, *b*) egyikük néhány éve a nyitást mindig rózsaszínben látók elleni, feltűnést keltő cikk szerzője volt.

Végül a SLIP (stabilizálás–liberalizálás–privatizálás) stratégia harmadik oszlopát, a *privatizálást* is érdemes megvizsgálni. A cikk bevezetőjében idézett művek visszatérően bírálják azt, hogy az átalakulás gyakorlatában a tulajdondosváltókat túlértékelték más, fontosabb, reálgazdasági és intézményi kérdésekkel szemben. Egy évtized tapasztalata alapján nehéz lenne osztani ezt az értékelést. *Közvetett* bizonyítási eljárással élve belátható: egyetlen, kevesebbet privatizáló ország sem ért el magasabb növekedést/ki-sebb visszaesést, nem lett kisebb a tényleges munkanélküliség, nem csökkent kevésbé a jólét, és nem szorult kevésbé háttérbe a fizikai és a humántőke-képződés. Ezekben az országokban elmaradt a közép-európaiakat átfogó beruházási és közvetlen tőkebefektetői hullám is. Kézenfekvő egybevetésként adódik a baltiak és Belarusz, Lengyelország és Ukrajna, Magyarország és Bulgária szembesítése, egyértelmű tanulságokkal. Így tehát

¹⁵ Az optimális nyitottság vitájának utóregzései 1997–1998-ból is dokumentálhatók Magyarországon.

¹⁶ Az el se indult rendszerváltozás természetesen nem is lehet válságban, bár ezt a 27 országról egy térségként szólók továbbra is nagyvonalúan mellőzik.

legalább *bizonyítás terhe* biztosan megfordult: a lassabb privatizációt, nagyobb állami aktivizmust sürgetőknek a korábbiaknál jobb – és főleg más – érvekkel kellene érvelniük álláspontjuk mellett.

A tények rögzítése természetesen *nem igazolja* a korai rendszerváltó években közreadott privatizációs íráások jó részének ideologikusságát. Azt sem jelenti, hogy akár akkor, akár most jogos lenne a tulajdonosváltás és a gazdasági előrehaladás ütemét azonosítani, egybemosni. Továbbra is fenntartom a privatizálás természetes rátájáról szóló korábbi tézisem (Csaba [1995a]), amit csak időlegesen és költségesen lehet meghaladni (lásd utóbb a hazai energetika privatizációja során tapasztaltakat). Az eladhatóság a vevőkön, a világkonjunktúrán, az eladás egyéb kondícióin is múlik: a tőzsdekrach mélypontján csak veszteséggel lehet eladni, vagy még így se. De a valódi elméleti kérdést – azt, hogy a magántulajdon túlsúlyra jutása *szavatolja-e*, hogy a régi rend *nem jön vissza*, illetve, hogy a nagy állami tulajdon más területeken is *hajlamosít-e a gyámkodásra* – az élet megválaszolta. Ha Oroszországot Fehéroroszországhoz, Szlovéniát Szerbia-Montenegróhoz hasonlítjuk, kézenfekvő: még a lassan haladók is előbbre tartanak azoknál, akik az államgazdaság kézbevitelével próbáltak alternatív utakra lépni. A *visszarendeződés* politikája aligha szakítható el az *intézményi stagnálástól*, utóbbi a befagyott államgazdasági tulajdoni viszonyoktól.

E felismerések után a *privatizáció* végképp *nem* tekinthető *mennyiségi* kérdésnek, amit különféle időpontok és szervezetek szerint tervfeladattá lehetne lebontani (10, 20 vagy 97 százalékot már eladtunk, a privatizációt befejeztük, a kapitalizmus alapjait leraktuk). Ezzel szemben – az OECD-országokhoz hasonlóan – az válik a piaci átalakulás eredménymutatójává, hogy sikerül-e intézményesen *elválasztani az üzleti életet a politikától*, a gazdaság működését az államgépezet befolyásától.

Ebben a megközelítésben nem az árutőzsdék száma vagy a részvénytulajdonosok lakosságon belüli aránya lenne az érdekes. Sőt, az sem lényeges, hogy mekkora a nem állami vagyon aránya a nemzeti vagyon egészében. Az lesz a perdöntő, hogy koreai vagy olasz mintájú összenövések alakulnak-e ki, vagy a politikailag nem befolyásolt allokációs döntések válnak rendszerképzővé. Ennek feltétele a tőkepiac *mélyülése*, a bankrendszer bebiztosítása a politikai és az érdekképviseleti „megdolgozhatóság” ellenében, hogy a *jövőben* ne történhessenek ilyenfajta döntések. Minél több nagy céget vezetnek be – külföldön is – a tőkepiacra, minél inkább a politikailag eleve kevésbé megdolgozható, vagyonmaximáló külföldi stratégiai tulajdonosok formálják a bankrendszert, annál megalapozottabb a piaci rend kiépülése. Minél kisebb az ipar részaránya a GDP-ben – Magyarországon épp 27 százalék –, annál kisebb a rendszer egésze számára a jelentősége annak, hogy mi történik az egykori „szocialista nagyipar” egykori zászlóshajóival. A pénzügyi szektor átalakításában pedig az ügyletek átláthatósága, az intézmények szolidaritása, a mérlegHITELESSÉG és -nyilvánosság érvényesülése (kellő időben), a számvitel nemzetközi mércéinek betartása lesz a perdöntő, *nem a tervmutatók teljesítése* (lásd az orosz bankok 1997-re kimutatott nyereségét).

Az elmondottakból legalább két következtetés adódik. Az előző bekezdésekben tárgyalt kimeneteltől függ az, hogy *miféle piacgazdaságba* jut egy-egy átalakuló ország. Itt jogos a pályafüggőség hangsúlyozása, és az új intézmények alaposabb szemrevételezése is. Másrészt, a magántulajdon kiterjedésének kétféle hatékonyságnövelő hatása várható. Közvetlen hatásként a *statikus hatékonyság* nő meg, amint megszűnnek a torzulások, helyükre kerülnek az ösztönzők, leváltják az alkalmatlan vezetést.¹⁷ Ettől jobban hasznosítják a meglévő eszközöket és nő a vagyonérték. *Dinamikus* hatékonyságot azon-

¹⁷ A hazai bankrendszerben ez több éven át elhúzódó folyamat volt, mindhárom elem bevezetése külön-külön legalább két-két évet igényelt.

ban beruházások nélkül nem várhatunk. Ezért az új befektetések finanszírozásának módján és mértékén, az ehhez kötődő ösztönzők és szankciók kialakulásán és működtetésén múlik majd az, hogy a Solow-féle neoklasszikus növekedési modellből adódó felzárkózási potenciál mekkora része mikor és miként válik valósággá egy-egy országban. Érdekes kiemelni: a neoklasszikus növekedési elmélet előfeltételezi azoknak az intézményeknek a meglétét, amelyek még csak napjainkra alakulnak ki a rendszerváltó országok élcsoportjaiban (egyelőre Magyarországon és Lengyelországban). Éppen ezért maradt el a növekedési csoda. Másfelől éppen a pénzügyi intézmények fejlődése határozza meg mind a privatizálás hatékonyságnövelő elemeit, mind pedig a hosszabb távú növekedési hatásait.

Az elmondottakból adódó szabályozási feladatokat valószínűleg inkább karcsú, mint olcsó, inkább kompetens, mint minimális szakigazgatás tudja ellátni. Az erős állam nem azonos az ügyintéző, sürgő-forgó hivattal, mert sikermércéje az eredmény, nem az érdekezésben szükséges intézkedések száma, a ráfordítás. Csak az eredményében biztos közszereplő és hivatalnok nem érzi a kényszerét, hogy mindennap fel tudjon mutatni egy újabb szabályt, egy leleplezett visszaélőt vagy egy eldöntött tyúkpert. Márpedig a szavahihetőségre, kiszámíthatóságra épülő monetáris és szabályozási elmélet éppen ilyet ígényelne, ilyet is tétel fel. Az efféle közigazgatás szereplőinek létrehozásában az EU-csatlakozás adhatja a döntő lökést, személyes, szemléleti, anyagi és motivációs vonatkozásban egyaránt.

A második generációs rendszerátalakító feladatok „politikai gazdaságtanáról”

Az előző két alfejezet más-más oldalról közelítve egy olyan témaegyüttest közelít, ahol az elméleti felismeréseket gazdaságpolitikává alakító intézmények kulcsszerepet kapnak. Ez a – megvalósítási körülményeket is elemző – irányzat a nemzetközi irodalomban a politikai gazdaságtan nevet kapta.

Az eddigi tényanyag azt igazolta, hogy a stabilizációs–liberalizációs–privatizációs (SLIP) feladatokat és a pénzügyi rendszer reformját senki sem úszhatja meg, ha tartós növekedés útjára kíván ráállni. A rendszerátalakító országok erősödő differenciálódása a kutatási programok szétválására vezet. Azok a kutatók, akik regionális tanulmányként lemaradó országokat vizsgálnak, számos konkrét helyzet, intézmény és ágazat összefüggésében újra és újra szembesülnek az élenjárókban már megoldott feladatokkal. Országismeretként új, elméletileg azonban a régi kérdések maradnak számukra. A „politikai gazdaságtan” itt azt kutathatja, miképpen lehet előrelépni, kilépni a rossz körökből és rátérni a fejlettebbek által már kitaposott útra.

Az élenjáró országokban viszont a SLIP + pénzügyi reform megoldása után új – második generációsnak nevezett – rendszerváltó szakasz kezdődik. Ennek célja a tartósan finanszírozható jóléti rendszerek kimunkálása, az országok közti világméretű telephelyi verseny szempontját is érvényesítve. Új vidék- és területfejlesztési modellre is szükség van, ahol a sűrűn lakott területeken a stabil élelmiszer-ellátás, az egyes területek elnéptelenedésének veszélye, valamint a környezetvédelem és az észszerű telepítésszerkezet szempontjából kellene összhangba hozni egymással. A társadalmi integráció erősítése és a kormányzati szerep újrameghatározása sem triviális feladat, miközben a globalizáció határt szab az egyedi/szuverén megoldásoknak.

Ez a kérdéskör párhuzamos, jórészt azonos az OECD-országokéval. Végző fokon nem jelent ez mást, mint hogy a Williamson [1994] (26–28. o.) által washingtoni konszenzusként leírt gondolkör a fejlett és feltörekvő/átalakuló országokra egyaránt érvényes normarendszert alkot, a megalapozott gazdaságpolitika mibenlétére vonatkozó közösen osz-

tott alapelveket. A fejlett országok körében ez technikai azonosságokat is jelent, s mint Lányi Kamilla kritikai esszéje bemutatta, az EMU esetében az további, pótlólagos szigorításokat és önként vállalt (alapelvekből közvetlen nem adódó) eljárásokat és mértékbeli megkötéseket is tartalmaz (Lányi [1997]).

Ami a kevésbé fejlett országokat illeti, amint Jean Waelbroeck kiváló áttekintése igazolja, a fejlesztés-gazdaságtan az elmúlt félévszázad során negyedik paradigmaváltását éli át (Waelbroeck [1998]). A negyvenes és ötvenes éveket az indiai Kongresszus Párt által megfogalmazott nem kapitalista fejlődési út igenlése jellemezte, amelynek az importhelyettesítő iparosítás, az újraelosztó állam és a népgazdasági tervezés szervező elvei szabtak határokat. Ez a következő évtizedek alatt – az olajárrobbanás, a kelet-ázsiai növekedési csoda és a latin-amerikai demokratikus és piaci reformok hatására – a kifelé forduló politika, a piac és a demokrácia igenlésébe fordult át (uo. 341–342. o.), Waelbroeck helyesbíti a washingtoni konszenzust, mivel ez a szóhasználat egyfajta világkormánytévőképzetét kelti, ahol az IMF-tanítóbácsi pálcával regulázzák a rendetlenkedő nebulókat. Az 1997–1998. évi nemzetközi tőzsdeválság ugyanakkor egyértelműen igazolta: nem létezik olyan nemzetek feletti koordinációs szerv, amely kedve (a mögötte álló kormányok szája íze) szerint apályt vagy dagályt vezényelhetne a nemzetközi pénzügyek tengerén. Ezzel szemben jól kirajzolódik az elmúlt két évtizedben az, hogy egyre több ország önként tanul saját kárán. Nemcsak a neoliberais gazdasági elveket teszi magáévá, hanem beszáll a korrupció elleni harcba, küzd a kormányzati és az üzleti élet áttekinthetőségért és felelős menetéért, bevezeti a nyilvánosságot és a mérleghitelességet biztosító szabályozásokat. Ekkor már nemcsak a hatékonyságnövelés szempontjából vagy a hitelek mellékfeltételeként vállalják a demokrácia értékeit, hanem önértéke miatt. Ezért jogos az „*egyetlen világrendben élünk*” közmegegyezésről beszélni. A szabályok és a felfogások közeledése ugyanis a világrészek erősödő szellemi hasonulásból (így az értékek közeledéséből) eredeztethető. Ebből a *normák* és a véleményformálók *hasonulása* – nem azonosulása – vezethető le.

Az elmondottnak két következménye is van.

1. Az *elmélet* szintjén búcsút kellett vennünk attól a – Keynestől származó – illúziótól, amely szerint a makrogazdasági egyensúly hiánya és a növekedési hullámmás *egyszerű egyedi eszközök bevetésével* leküzdhető lenne. A közgazdászok egyre inkább megértették, hogy az ilyen lépések hatása előre látható, ezért a szabályozottak ezt eleve beépítik terveikbe/várakozásaikba, s ezáltal kikerülik/semlegesítik a hatást. A kormányzati szervek vagy a pénzintézetek hitelvesztése hatástalanítja a papíron jól működő szabályozási eszközöket is.

2. Az elmélet művelői hagyományosan egy *jóindulatú diktátorokhoz* címezték jó tanácsaikat. Ez túlhaladott eljárás, hiszen a kormányzat csak az egyik döntéshozó, s nem indokolt, hogy az elmélet akár elvontan is a közjó letéteményeseinek, nem pedig szavazat- és vagyonmaximáló egyedeknek tekintse őt. Ráadásul a „helyes” gazdasági intézkedésekről nemcsak – sokszor főleg nem is – a kormányzatot kell meggyőzni, hanem a külföldi befektetési alapoktól a háziasszonyokig terjedő széles kört. Ezért a célszemélyek köre nem más, mint a *teljes művelt közvélemény*, beleértve a külföld érdeklődő részét is. A feladat a kormányzás minőségének javítása,¹⁸ ekkor pedig *intézményeket* és *eljárásokat* kell kimutatni, aminek révén az elméleti felismerés bekapcsolható a kormányzat, a vállalatok, az érdekképviselők és a háztartások között folyó *játszmába*.

Ebből más következmények is adódnak. Egyfelől a „gazdaságpolitikai és intézményi reformok” tartalma egyre hasonlóbbá válik az élenjáró rendszerváltó és a felzárkózó/

¹⁸ 1995–1996 óta ez mind a nemzetközi szervezetek elemzéseiben, mind az elméleti irodalomban sláger-téma lett – *good governance* néven.

feltörekvő (nem pusztán udvariasságból nem elmaradottnak hívott) országokban. Ez azonban nem könnyíti meg a döntéshozók és a tanácsadók életét. 1. Egyrészt azért, mert a stabilizációtól eltérően, itt *nincs bevált recept*, sőt a célok se egyértelműek. Az olyan normatív koncepciók, mint amelyeket újabban *Kornai János* ([1998a], [1998b]) ad közre, a vita tárgyát, az eljárásokat, a megválaszolandó kérdéseket tudják tisztázni. A „szakmai szempontok” nem ad(hat)nak egyértelmű, megfogható optimumot. 2. Következésképp: a demokratikus vita és az elhúzódo döntéshozatal *nem takarítható meg* sem a célkitűzés, sem a koncepcióalkotás, sem a végrehajtás szakaszában. Az átmenet *első szakaszának jellemző sikermércéi*, így a sebesség, a radikalizmus, az adott időszakra vonatkozó mennyiségi tervmutatók (például ágyszámcsökkentés, egy tanárra jutó diák, egy oklevél megszerzéséhez szükséges tanórák száma) vagy az, hogy ilyesmit EU-országokban is szoktak csinálni, *nem alkalmasak* a második generációs feladatok értékelésére, sokszor értelmezni is nehéz őket. Az intézményi és a mennyiségi elemzési módszerek e *kombinációja* bizonyára nem kerülhető meg.

Megnő tehát a szerepe a megvalósíthatósági tanulmányoknak, a koalícióképzésnek, a vesztesek kárpótlásának, még a hagyományos koherencia szempontjának a kárára is. A fenntarthatóság ugyan rugalmasságot követel, de nem enged meg bármifélet. A dinamikus modellezéssel például jól lehet elemezni, hogy egy adott engedmény átmeneti vagy öngerjesztő lesz-e. A finanszírozhatóság is ily módon mérhető fel, különösen a nyugdíj-reformhoz hasonló, hosszú távú átalakításokkal kapcsolatban.

Az állam szerepének újraértékelésében demokratikus társadalomban az a kulcskérdés, hogy az állam *foglya-e vagy szabályozója lesz-e* a részérdekeknek (*Rodrik* [1996] 92–94. o.).¹⁹ Minél kevésbé válik el az államigazgatás közhatalmi és érdekképviselői funkciója, annál kisebb az esélye a Perato-optimális beavatkozásoknak, hisz mindenki csak a (képviselt) érdek javuló helyzetére figyel, a maga esetleges nyereségyére nem. Az elmaradott társadalmakban jóindulattal szemlélt baksisrendszer, a hanyatló diktatúrák átörököltette állampolgári infantilizmus és szabálykerülés a második generációs feladatok ellátásának *önálló akadályává válik*.

Minél nagyobb a kollektív alkudozás szerepe, miközben hiányoznak (még) a kormányzati cselekvés mennyiségi eredménymutatói, annál *nagyobb a kormányzati kudarc és kisebb a Pareto-javulás esélye*.

Ebben a szakaszban a kormányzati kudarc általános okai a következők: 1. a kormányzat nem tudja egy ügy mellett elkötelezni magát; 2. az eredeti tervezet a folytonosan átrendeződő koalíciós erővonalak miatt kiürül; 3. ellenséges, kemény nyakú pártpolitizálás miatt közös érdekű/egyetértést kiváltó tervezetek is elbuknak a törvényhozásban; 4. rettegés a változások hozta bizonytalanságtól; 5. egyszerűségi/érthetőségi korlátok (jó szakmai érveket nem fogadnak be a döntéshozók és/vagy a közvélemény); 6. a döntéshozatal titkossága, ami a külön érdekeket szolgáló kivételek becsempészését valószínűsíti (*Stiglitz* [1998] 8–16. o.).

A felsorolt nehézségeknek *nincs kézenfekvő megoldása*. A demokratikus döntéshozatalnak – mint láttuk az első részben – szinte elkerülhetetlen velejárója az összezavart ösztönző rendszer. Szociológiai ismeretek alapján az eredményesség meghatározója lehet az agytröszt megfelelő összeállítása. A hazai államháztartási reform több hulláma is azon akadt fenn, hogy az ellenérdekelt feleket már a koncepcióalkotás szakaszában bevonták, azok pedig megbénították a törvény-előkészítést. Ilyenkor csak puccs lendíthette tovább a folyamatot, ami viszont rögtönzött (és így felpuhuló vagy értelmetlenség miatt

¹⁹ Ez persze már *Eucken* [1952] számára is világos volt, épp a náci rendszer és a nagyipar szimbiózisa miatt, és ezért a gazdaságpolitikai alapelvek közé emelte az elkülönülés imperatívusát. Ezért veszélyes, ha rendőrök a bűnüldözési, orvosok az egészségügyi, szakszervezetek az érdekképviselői reformok legfőbb letéteményeseivé válhatnak.

ellehetetlenül) intézkedésekbe csapott át. A folyamat *dinamikája* és a reform szakmai *színvonalá messze elmaradt* az adott időpontban *lehetségestől*.

A demokratikus döntéshozatal további veszélye az, hogy egyes koncepciókat túlhasználás révén kiüritenek és elkoptatnak. Minél többen teszik magukévá, annál inkább elvesztheti eredeti tartalmát. Ez történt többek közt a szociális piacgazdaság fogalmával is. Mint *Cassel* és *Rauhut* [1998] (17–24. o.) kiváló elemzése kiemeli, a megvalósítás során mind a koncepció belső ellentmondásaink felszínre kerülése, mind a megoldásokat oportunista kompromisszumokkal pótló gyakorlat a versenypiacgazdasági elem kiürüléséhez és az újraelosztás elhatalmasodására vezetett. Érdemes felidézni, hogy 1998-ban a német újraelosztási arány a GDP 49 százaléka, a magyar csak 45 százaléka volt.

E példa tetszés szerint szaporítható, a szubszidiaritástól az agrárpiacig terjedő körben. Ebből adódóan részben a koncepcióalkotás, de még inkább a gyakorlat terén várható, hogy az egyes demokráciák dinamikája más-más piacgazdaságot szül. Így pedig érvényre jut a jövőben is az eredeti Hayek-féle felismerés, hogy a *piacgazdaság lényege épp az egyidejűleg működő sokféle rendszer és alternatív stratégia versenye, ami sohasem oldódik fel egyfajta szabályozási egyenruhában*. Minél kisebb – elméleti és gyakorlati – jelentőségét látjuk a nem piaci konstruált rendszereknek, annál inkább értékelhetjük *Hodgeson* [1998] (190. o.) felhívását, hogy a piacgazdaság tudományát, a *közgazdaságtant a rendszerek elméleteként definiáljuk újra*. Egyfelől nyitott, megválaszolatlan, a mai társadalmi és gazdaság felvetette kérdésekre lelünk. Másfelől megmaradunk a tudomány szak szabta határokon belül, ahol bizonyos kérdésekre eleve más tudományágaktól várunk választ. Igaz, ekkor vissza kellene térni a Marshall-féle felfogáshoz, ami szerint a közgazdaságtan nem örök igazságok tárháza, hanem a vagyongyarapításhoz *releváns kérdések megfogalmazására szolgáló elemzési eljárások összessége*. Ebben a formalizált módszerek szerepe kézenfekvő. Ekkor pedig, mint *Barber* [1995] helyesen kiemeli, a kulturális különbségek miatt és révén az azonos megközelítés nemzeti mutánsai maradnak jellemzőek, és a kritikátlan azonosulás lesz a kivétel.

Hivatkozások

- BAILEY, R. E. [1994]: A Voyage Around Economics. *The Economic Journal*, 104. sz. 660–667. o.
- BARBER, W. [1995]: Chile con Chicago. *The Journal of Economic Literature*, 33. évf. 4. sz. 1941–1949. o.
- BARRO, R. [1997]: Determinants of Economic Growth: a Cross-Country Empirical Study. The MIT Press, Cambridge (Mass)–London, 145 o.
- BERNHOLZ, P.–STREIT, M.–VAUBEL, R. [1998]: Political Competition, Innovation and Growth. Springer, Heidelberg–New York stb., 308 o.
- BRABANT, J. M., VAN [1998]: The Political Economy of Transition. Coming to Grips with History and Methodology. Routledge, London–New York, 559 o.
- CASSEL, D.–RAUHUT, S. [1998]: Soziale Marktwirtschaft: eine wirtschaftspolitische Konzeption auf dem Prüfstand. Megjelent: *Cassel, D.* (szerk.): 50 Jahre Soziale Marktwirtschaft. Lucius und Lucius, Stuttgart, 4–28. o.
- COASE, R. [1998] New Institutional Economies. *The American Economic Review*, 88. évf. 2. szám (Papers and Proceedings).
- COTTARELLI, C.–SZAPÁRY, GY. (szerk.): [1998]: Mérsékelt infláció. Budapest–Washington: a Magyar Nemzeti Bank és a Nemzetközi Valuta Alap közös kiadása, Budapest, 251 o.
- CSABA LÁSZLÓ [1995a]: Miért tértek vissza az utódpartok? *Valóság*, 39. évf. 12. sz. 6–20. o.
- CSABA LÁSZLÓ [1995b]: A nemzetközi pénzügyi szervezetek és a kelet-európai rendszerátalakító politika. *Közgazdasági Szemle*, 41. évf. 2. sz. 117–138. o.
- DIXIT, A. [1996]: The Making of Economic Policy: a Transactions-cost Perspective. The MIT Press, Cambridge (Mass)–London, 192 o.

- EASTERLY, W. [1996]: When inflation stabilisation is expansionary? Evidence from high inflation. *Economic Policy*, 22. sz. 67–107. o.
- EATWELL, J.–MILLGATE, M.–NEWMAN, P. (szerk.) [1987]: *The New Palgrave- a Dictionary of economics*, I–IV. kötet. MacMillan, Basingtoke–London.
- EBRD [1998]: Transition Report. EBRD, London.
- ENSZ EGB [1998]: Economic Survey of Europe. ENSZ EGB, 1. sz.
- EUCKEN, W. [1952/1990]: *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*. (6. kiadás.) J. C. B: Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
- FISCHER, S.–SAHAY, R.–VÉGH, C. [1997]: How far is Eastern Europe from Brussels? Megjelent: *Siebert, H.* (szerk.): *Quo Vadis, Europe?*: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 97–122. o.
- FREY, B. [1997]: *Not Just for Money. An Economic Theory of Personal Motivation*. Edward Elgar, Cheltenham–Brookfield, 156 o.
- FURUBOTN, E. G.–RICHTER, R. (szerk.) [1991]: *The New Institutional Economics*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 376 o.
- GELB, A.–DE MELO, M. [1997]: Pillanatkép az átmenetről, I.–II. rész. *Külgazdaság*, 41. évf. 5. sz. 66–81. o. és 6. sz. 41–50. o.
- GOMULKA, S. [1998]: Output: Causes of Decline and Recovery. CASE–CEU Working Papers, Varsó, 8. sz. 32. o.
- GREENAWAY, D.–MORGAN, W.–WRIGHT, P. [1998]: Trade Reform, Adjustment and Growth: What Does the Evidence Tell Us? *The Economic Journal*, 118. sz. 1547–1561. o.
- HAYEK, F. A. [1995]: *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- HODGESON, G. [1998]: The Approach of Institutional Economics. *The Journal of Economic Literature*, 36. évf. 1. sz. 166–192. o.
- KORNAI JÁNOS [1998a]: Reform of the Welfare Sector in Post-Communist Countries: a Normative Approach. Megjelent: *Nelson, J.–Tilly, Ch.–Walker, L.* (szerk.): *Transforming Post-Communist Political Economies*. National Research Council–National Academy Press, Washington, 272–298. o.
- KORNAI JÁNOS [1998b]: Az egészségügy reformjáról. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- LÁNYI KAMILLA [1997]: A globális konvergencia változatai: Washington és Maastricht, I.–II. rész. *Külgazdaság*, 41. évf. 11. sz. 5–29. o. és 12. sz. 4–19. o.
- LAVIGNE, M. [1995]: *The Economics of Transition*. The MacMillan Press, Basingtoke–London, 295 o.
- MURELL, P. [1995]: The Transition According to Cambridge, Mass. *The Journal of Economic Literature*, 33. évf. 1. sz. 164–178. o.
- NELSON, R. [1995]: Recent Evolutionary Theorizing about Economic Change. *The Journal of Economic Literature*, 33. évf. 1. sz. 48–90. o.
- NOUGES, J.–GULATI, S. [1994]: Economic Policies and Performance under Alternative Trade Régimes: Latin America during the 1980s. *The World Economy*, 17. évf. 3. sz. 467–496. o.
- PEJOVICH, S. [1995]: *Economic Analysis of Institutions and Systems*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht –London–Boston, 231 o.
- PRYBYLA, J. [1998]: Economics of Transition – a Survey Article. *Europe-Asia Studies*, 50. évf. 2. sz. 351–359. o.
- PRZEWORSKI, A. [1998]: The State in a Market Economy. Megjelent: *Nelson, J.–Tilly, Ch.–Walker, L.* (szerk.): *Transforming Post-Communist Political Economies*. a National Research Council–National Academy Press, Washington 411–431. o.
- RODRIG, D. (szerk.): [1996]: Understanding Economic Policy reform. *The Journal of Economic Literature*, 34. évf. 1. sz. 91–141. o.
- ROEMER CH.–ROEMER, D. (szerk.): [1997]: *Reducing Inflation. Motivation and strategies*. Chicago University Press, London–Chicago, 424 o.
- ROSTOWSKI, J. [1997]: Understanding Recessions: 1929–33 and 1989–93 Compared. Megjelent: *Zecchini, S.* (szerk.): *Lessons from the Economic Transition*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht–Boston–London.
- RUTHERFORD, M. [1994]: *Institutions in Economics: the Old and the New Institutionalism*. Cambridge University Press, Cambridge–New York, 225 o.
- SAMUELS, W. [1995]: The Present State of Institutional Economics. *Cambridge Journal of Economics*, 19. évf. 4. sz. 569–590. o.

- SCHROEDER, G. [1995]: Reflections on Economic Sovietology. *Post-Soviet Affairs*, 11. évf. 3. sz. 197–234. o.
- SEN, A. [1995]: Rationality and Social Choice. *The American Economic Review*, 85. évf. 1. sz. 1–24. o.
- STIGLITZ, J. [1998]: The Private Uses of Public Interest: Incentives and Institutions. *The Journal of Economic Perspectives*, 12. évf. 2. sz. 3–22. o.
- SZABÓ KATALIN [1998]: A piac és a hierarchiák közt. Megjelent: *Temesi József* (szerk.): 50 éves a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem. Jubileumi tudományos ülészak. Budapest, Aula Kiadó, I. kötet. 533–566. o.
- WÆLBROEK, J. [1998]: Half a Century of Development Economics. *The World Bank Economic Review*, 12. évf. 2. sz. 323–352. o.
- WAGENER, H-J. [1997]: A rendszerváltozás – történeti összefüggésben. *Valóság*, 40. évf. 11. sz. 1–12. o.
- WILLIAMSON, J. [1994]: In Search of a Manual for Technopols. Megjelent: *Williamson, J.* (szerk.): *The Political Economy of Policy Reform*. Institute of International Economics, Washington, 9–29. o.
- WINIECKI, J. [1998]: Formal Rules, Informal Rules and Economic Development. *An Organizing Framework*. Frankfurt/O: Europa Universität Viadrina, Fakultät für Wirtschaftswissenschaften, Working Papers, 120. sz. szeptember 38. o.
- YOUNG, A. [1998]: Growth without Scale Effects. *The Journal of Political Economy*, 106. évf. 1. sz. 41–63. o.